

Giriş

Ortadoğu aşiretlerindeki değişim ve dönüşümler üzerine yapılmış birçok antropolojik ve sosyolojik araştırmanın önemli bir özelliği, çizgisel (doğrudan doğruya soydan olan) bir yaklaşım benimsemiş olmalarıdır. Aşiretler hakkında çıkan bazı klasik eserlerde, bunların ve bunlara ait yapıların parçalanmaya devam ettiği ve merkezinde bireyselleşen vatandaşlar olan ulusal toplumların ortaya çıktığı, dönüştürülemez bir gelişim çizgisi tanımlanmıştır. Benzer bir bakış açısı milli, modern, siyasi veya entelektüel seçkin kesimlerin düşüncelerine de hâkim olma eğilimindedir.

Modernliğin birçok görünümü vardır. Bunlar arasında, büyük çaplı modern kurumların yükselmesi (güçlü ordulardan, düzenleme ve denetleme için ileri teknolojilere sahip, büyüyen bir bürokrasiye kadar), gelişen şehir yaşıntısı (eski bağlarından kopmuş milyonlarca kimliği belirsiz göçebenin yaşadığı büyük şehirler), hızlı iletişim sistemleri (uçaklar, demiryolları, arabalar, telgraf ve telefon hatları bölünmüş alanları birleştirerek bu alanların ezeli yalnızlıklarını sonlandırır), modern, kazanç odaklı ve sözleşmeye dayalı ekonominin doğuşu, modern kültürün geçirdiği evrim (geleneksel kültürün yerini alan veya bu kültürü değiştiren milliyetçilik, sendikalar, liberalleşme ve diğer ideolojiler), bölümlere ayrılmış düzenleyici yönetimlerin ve kontrol sistemlerinin uygulaması yer alır. Modernliğin bu ve diğer yönleri, merkezi ya da ulusdevlet olsun, modern Leviathan'ın (Hak ve özgürlüklerin koruyucusu olarak devlet) her yerdeki varlığını ve her şeye gücü yeten konumunu güçlendirmeye hizmet eder, modern dönem öncesi sosyal düzenleme ve kültürü de zayıflatır.

Fakat 1990'ların gerçekleri, belki daha da öncesi, bazı Ortadoğu ülkelerinde aşiret faktörünün güçlenmekle kalmayıp aynı zamanda belirgin hale geldiği yönünde çokça kanıt sağlıyor. Aşiret örgütlenmeleri devam etmekte kalmayıp yeni ve çeşitli biçimler alıyor. "Gelişmek" için kararlı olan modern "sosyalist" veya "milliyetçi" seçkin kesimler ya da gözünü modernleşmeye diken liberal hükümdarlar, zaten aktif olan aşirete ilişkin değerler sistemini yeniden kurup, modern siyasi ve sosyal kurumları yeniden yapılandırma veya bu kurumlara bağlılığı harekete geçirme konusunda aşiret örgütlenmelerini kullanmıştır. Yüz yıldan daha kısa süre içinde göçebelikten yerleşik yaşama geçmeye ve sonra da şehirleşmeye zorlanan aşiretler biçim, yapı, liderlik özellikleri, çevre ve maddi veya sembolik sermaye bakımından değişim geçirmiştir. Aşiretler edilgin oluşumlar değildiler, bu süreçte dayanışma ağlarını ve değer-sistemlerini koruyup, hayali veya gerçek ortak soy ideolojisi, ortak çıkarlar, karşılıklı zorunluluklar, ortak yaşam (şehirde veya taşradaki kasabalarda) evlilikler ve ittifakların önemi gibi bazı konularda inanışlarını sürdürdüler. Aşiretlerin kolay uyum sağlaması, çeşitli esnek grup dayanışmasını ortaya çıkardı. Bunlar da sırasıyla, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel eylem için gerekli ortamları yarattı. Bu ortamlar geniş ve karmaşık bir alana dönüştü ve bu ampirik gerçeklik de ortaya birçok soru çıkarttı.

İnsanlar, bugün ve bu çağda niçin büyük mahalli birimlerde veya aşiretlerde (gerçek veya hayali) yeniden gruplaşmaya eğilim gösterir, zorlanır ve hatta bu konuda teşvik edilirler? Aşiret sistemiyle yeniden oluşturulan hangi toplu ve bireysel çıkarlar bu insanları bir arada tutmaktadır? Egemen söylemin, yirmi yıldan uzun süredir dünya değişimi ve küreselleşme diliyle ifade edildiği bir zamanda, aşiret sisteminin bugünkü yeniden dirilişi ne anlama gelmektedir? Bugün, Ortadoğu bağlamında aşiret tam olarak nedir?

Sosyal bilimcilere göre toplumlar özeldir ve geçmişleri de her zaman kendilerine özgüdür, ama birçok durumda karşılaştırılabilir süreç ve modellerin çoğaldığı görülür: Aşiretler ve liderlikleri, farklı devirlerde ve birbiriyle hiçbir bağlantısı olmayan farklı toplumlarda yinelenir. Bu yinelemeyi görmek için yalnızca Afrika, Orta Asya veya diğer yerlerdeki mevcut sosyo-politik haritaya bakmak yeterlidir. Bu gerçeği kabul etmek tartışmanın standartlarını bir kenara bırakmayı gerektirmez, büyük evrim teorileri geçerli değilse bile, sosyal yapıların, yaşam biçimlerinin ve insan düşüncesinin tarih boyunca değiştiği ve değişmeye de devam edeceği halen doğrudur. Önemli olan, bu değişim ve tarihin mümkün olan en iyi şekilde yeniden inşasının nasıl yapıldığıdır.

20 yıldan uzun süredir büyük modeller arasında açık bir (olumsuz) yakınlaşma oldu; sadece üç büyük ideolojik akımdan söz etmek gerekirse, Marksizm (Sovyetler ve üçüncü Dünya ülkeleri örneklerinde), Liberalizm ve Modernizm. Devlet seviyesinin altında kalan bütün olguların önemini sürekli olarak küçümseyen bu öğretiler, ne siyasi güçle (özellikle de daha yüksek düzeyde siyasi güç) bir yerlere gelme amacını taşıyan mevcut akraba ilişkilerini ne de insanlar arasında gelişen yerel dayanışma ve etnik-kültürel farklılıkların yeni biçimlerini gösterdi.

Aşiretle ilgili olguların artışı, ilerlemenin çizgisel ölçeğinde apaçık gösterildiği gibi basit bir şekilde eski, sıradan gelenek/modernlik kategorilerine indirgeniyor. Fakat (ve son zamanlarda moda olan aşırı izafi Post modernizme düşmeden), eski sosyal yapıların modernleşme ve küreselleşme etkisi altında bozulmasının tahmin edilmeyen bazı sonuçlar ürettiğine dair çok fazla deneysel kanıt bulunuyor. Bu durumun önemli bir sonucu, çeşitli biçimlerde görünen aşiretteki *asabiye* (dayanışma), dini ve etnik bağların zayıflamak yerine güçlenmesidir.

Aşiret kavramının kökenini ve karakterini açıklayan teorilerde, “modernleştirici rasyonalizm”in tam tersi olarak, aşiretin arkaik niteliğinin içerikten kurtulmak önemlidir. Bu yaklaşımda tüm sosyal değişim gelenekselden moderne, basitten karmaşığa, “tikelcilikten”, “evrenselciliğe” (Parsons’ın düşüncelerini tekrarlamak gerekirse) doğru bir geçişe indirgeniyor. Bu açıdan bakıldığında aşiret, “tikelci” veya “modern-öncesi” dünyaya aittir, modası geçmişin yanında yer alır ve bu yüzden “değişimin önünde engeldir” ya da “tamamlanmamış modernleşmenin” sonucudur. Böylece, başından itibaren önyargıyla yaklaşılan aşiret, teorisyenin çok az ilgisini çekmektedir. Kabileyile ilgili olarak, küreselleşme modernliğe yeni bir uyarıcı sağlamakta, marjinal toplumlara da modernist bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bölünme süreciyle, ekonomik bütünleşmenin tam tersi yönde hareket eden siyasi ve kültürel seviyelere de şahit oluyoruz. Her biri, hem eski hem modern kimliğini ve meşruiyetini kabul ettirmeye çalışan yeni ulus-devletler ortaya çıkıyor ve çoğalıyor. İşte tam olarak bu noktada, devlet seviyesinin altında modernleşmenin kendi özüne ilişkin imgeyi geri dönülmez şekilde yok eden kabile duygusunun (gerçek veya yeniden düzenlenmiş) yeniden canlanmasını gözlemliyoruz.

Aşiretler ve iktidar sorununu incelemek için araştırma grubumuz ICF tarafından Londra Üniversitesi Birkbeck Koleji Siyasal Bilimler ve Sosyoloji Fakültesi işbirliğiyle Mart 1999’da bir seminer düzenlendi. Seminere katılan antropolog, sosyolog, siyaset bilimci ve tarihçiler yeni düşünceler sundu ve

yararlı tartışmalar başlattı. Bu kitabın odak noktası, bölgede en çok incelenen Irak'tır. Diğerleri; Arabistan, Fas, Moritanya, İran ve Türkiye (Kürtlerle ilgili olarak) karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Bu kitabın başında, Arap aşiretlerinin geleneklerindeki akrabalık bağlarının biçimleri ve anlamının değerlendirilmesiyle, genel teorik bir çerçeve sunuluyor. Edouard Conte'nin kapsamlı bir şekilde gösterdiği gibi baba tarafından akrabalık bağlarının aldatıcı görünüşüne rağmen, kan bağlarının yerine çoğunlukla sembolik soydaşlık ilişkileri geçmekte veya bu kan bağları çeşitli birleşmelerle yeniden üretilmektedir. Pierre Bonte ise farklı kesimlerin birbiri karşısında aşağı veya üstün olarak sıralandığı, hiyerarşi ve kıyasıya mücadele ile dolu olan *riyasa* (liderlik) mantığını yeniden inceliyor. Bonte ayrıca İbn Haldun'un aşiret-devlet döngüsünün geçerliliğini de sorguluyor. Bu bölümlerin her ikisi de akrabalığın genel çerçevesini tanımlıyor.

Bazı aşiretler dünya tarihindeki altı büyük medeniyeti yaratarak medeniyet için aracı rolü üstlendi. Fakat bunların çoğu, İbn Haldun'un şehir-devletlerine karşı, hakiki veya ıslah edilmiş direnme, fethetme döngüsünden geçerek hayatta kaldı.

Aşiretler ve aşiret üstü konfederasyonlar sanayileşmenin gerçekleştiği dönemlerde birçok rol üstlendi, bazıları Arabistan'da olduğu gibi siyasi yapılar geliştirip merkezi gücü ele geçirirken bazıları da böyle bir gelişmenin eşliğine geldi ama süreci tamamlayamadı. Birçok durumda bu aşiretler Hail'deki (Arabistan) Şemmar prensliği örneğinde görüldüğü gibi kendileri de Bedeviliğin ve püritenliğin bir karışımından ortaya çıkmış daha büyük güçler tarafından ezildi (Al-Rasheed, bkz. **Kısım 4.9**).

Bruinessen'in Irak ve Türkiye'deki Kürtler örneğinde gösterdiği gibi aşiretler, dil odaklı etnik kökenin (bkz. **Kısım 3.6**) veya Fuccaro'nun Yezidi Kürtleri üzerine çalışmasında belirttiği gibi dini topluluğun (bkz. **Kısım 3.7**) belirleyicileri de olabiliyor. Tahir Kerim'in ileri sürdüğü gibi tam da henüz olgunlaşmamış milliyetçiliğin temel mantığına karşı çıkabiliyor (bkz. **Kısım 5.12**) ya da Toby Dodge'dan anlayabileceğimiz gibi yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan ulus-devletin içine dahil olup sonradan gitgide yok olabiliyor (bkz. **Kısım 5.11**).

Kenneth Brown, "aşiret" sözcüğünün ve devlet-aşiret ilişkilerinin teorik anlamını Fas bağlamında ele alırken biz de (kendi ilgili bölümlerimizde) modern aşiretin yapısını daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışıyoruz; Örneğin, Irak'taki totaliter devlet karşısındaki aşiretler (bkz. **Kısım 2.3 ve 2.4**)... Burada değerlendirme ölçütü *fahz*, *kalça*, *beyt*, *ev*, *hamule* veya

soy gibi aşiret-altı ve hatta kabile-altı oluşumlardır. Öte yandan, Keiko Sakai de kabile etmenini devlet kurumlarında, orduda, kabinede ve parlamentoda bir kontrol unsuru olarak değerlendiriyor (bkz. **Kısım 2.5**). Aşiret, tek neden-sonuç ilişkisini dışarıda bırakan, birçok etmen arasından bir tanesi olarak görünüyor. Ortadoğu bağlamında önemli herhangi bir sonuç çıkarmak gerekirse, aşiret ve iktidarlar birbirlerine karşı farklı biçimde direniyorlar ve bu durum, her tür şematik ayrıma karşı koyuyor.

Bu cilt, projemizin dördüncü cildir. Birincisi, Arap milliyetçiliğini konu alıyordu ve sadece Arapça yayınlandı, ikincisi, post-Marksizm ve Ortadoğu, üçüncüsü, devlet ve din üzerineydi, beşinci de etnik köken ve devlet: Kürtlerin durumu ile ilgileniyor. Çeşitli kişi ve kurumların katkıları olmasa bu seminerleri gerçekleştirmek mümkün olmazdı. Bunlar arasında, Birkbeck Koleji Siyasal Bilimler ve Sosyoloji Bölümü ile Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (SOAS) ilk sırada geliyor. Minnettar kaldığımız kişilerin isimlerini teker teker saymak oldukça zordur. Yine de katılımları, destekleri ve ICF projesine gösterdikleri ilgi için Sami Zubaida, Fred Halliday, Peter ve Marion Farouk-Sluglett, Eberhard Kienle, Maurice Godelier, Kate Soper ile Sarah Stewart'tı özel olarak belirtmek gerekiyor.

Ayrıca yazı işleri çalışmaları ve çevirilerle bu projeye katkıda bulunanlara da teşekkür ediyoruz: Wendy Christiansen ve Naje el-Ali (devlet ve din ile ilgili çalışma) ve ayrıca bu çalışmadaki **Kısım 1.2** ve **2.4**'ün muhteşem çeviri ve düzenlemesini gerçekleştiren *Economy and Society Quarterly* dergisinin editör grubu üyelerinden Beverley Brown. Ve son olarak Londra'daki Irak toplumuna karşı da çok büyük bir teşekkür borcumuz var. Çalışmamızı destekleme konusunda gösterdikleri özverili çaba için hem kişilere hem de kurumlara minnettarız.

FALEH ABDUL JABAR - HOSHAM DAWOD